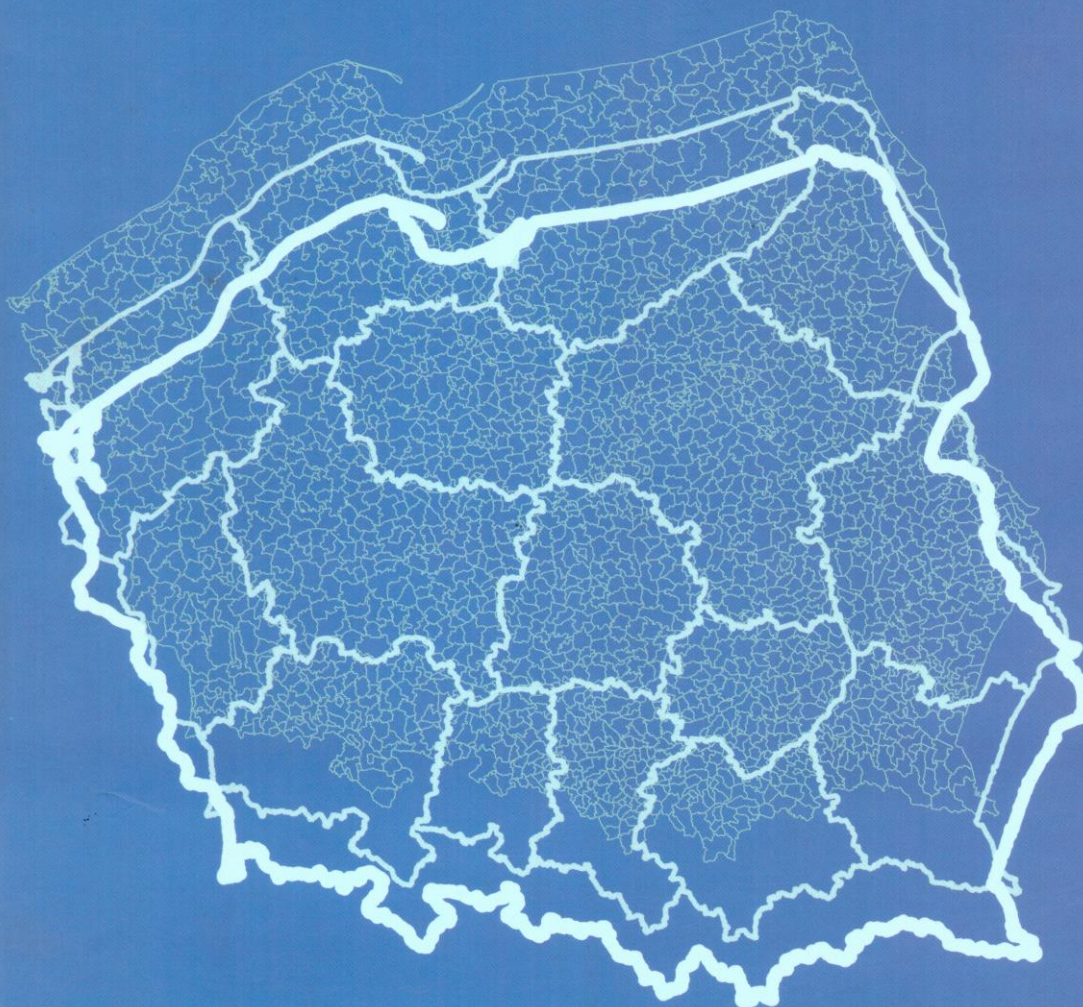

Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002

Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego J. Paryska

Spoleczne, demograficzne i ekonomiczne uwarunkowania aktywności turystycznej mieszkańców Polski

1. Wprowadzenie

Dotychczasowe badania ruchu turystycznego potwierdzają silny związek pomiędzy aktywnością turystów a ich cechami demograficznymi, społecznymi oraz ekonomicznymi. Szczególnie istotne w tym względzie są: wiek, sytuacja rodzinna, a także wykształcenie oraz sytuacja materialna osób podróżujących (Kulczycka 1989).

W niniejszym artykule zostaje podjęta próba określenia struktury społeczno-zawodowej uczestników wycieczek zagranicznych oraz związku tego rodzaju cech z aktywnością turystyczną. Punktem odniesienia badań jest też miejsce i region zamieszkania turystów.

Charakterystykę społeczno-ekonomiczną i demograficzną badanej grupy turystów, uczestniczącej w wycieczkach pozaeuropejskich organizowanych przez biura podróży, przeprowadzono na podstawie następujących cech: płeć i wiek, stan cywilny, aktywność zawodowa, sytuacja materialna, miejsce zamieszkania według wielkości miast oraz miejsce zamieszkania według województw.

Ze względu na trudności związane z uzyskaniem danych dotyczących aktywności zawodowej turystów korzystających z usług biur podróży oraz ich sytuacji materialnej, nie prowadzi się w zasadzie tego rodzaju badań, a ilość prac, w których podejmuje się tego typu analizy, jest niewielka.

2. Struktura wieku i płci

Struktura wieku turystów jest zróżnicowana, a jej charakterystyczną cechą jest wyraźna dominacja osób w wieku produkcyjnym¹, co jest raczej zjawiskiem normalnym. Osoby te stanowią 74,21% turystów badanej próby. Ponieważ wycieczki zagraniczne oferowane przez biura podróży umożliwiają zwiedzenie wielu atrakcyjnych miejsc w sposób zorganizowany w dość krótkim czasie, są one atrakcyjne

¹ Dla potrzeb pracy za ludność w wieku produkcyjnym został przyjęty wiek od 21 do 60 lat, natomiast w wieku poprodukcyjnym powyżej 61 lat.

dla osób aktywnych zawodowo, które nie mają czasu na indywidualne planowanie wakacji i zajmowanie się organizacją wyjazdu.

Dane przedstawione w tabeli 1 pokazują, że najliczniej reprezentowaną grupą wiekową turystów były osoby w wieku od 41 do 60 lat (54%). Kolejne pod względem wielkości grupy wiekowe stanowiły osoby powyżej 60 roku życia (23%) oraz osoby w wieku od 21 do 40 lat (20%). Zdecydowanie najmniejszą intensywnością podróżowania charakteryzują się osoby najstarsze i poniżej 20 lat.

Na 2953 przebadanych turystów 53,9% stanowiły kobiety, co oznacza, że turyści płci żeńskiej stanowią nieznaczną większość wśród osób udających się za granicę. Analizując współczynnik feminizacji według grup wiekowych, można zaobserwować zdecydowaną przewagę kobiet nad mężczyznami w grupie najmłodszej, czyli osób w wieku poniżej 20 lat (142,3), która utrzymuje się również w grupach wiekowych od 21 do 40 lat (117,6) i od 41 do 60 lat (129,7). Natomiast w grupach powyżej 60 lat współczynnik ten zdecydowanie maleje ponieważ dla grupy od 61 lat do 80 wynosi 90,8, a dla grupy powyżej 80 lat zaledwie 50,0. Współczynnik feminizacji według grup wiekowych wśród przebadanych turystów nie nawiązuje do współczynnika feminizacji ludności w Polsce ogółem (por. tab. 2). W dwóch najmłodszych grupach osób podróżujących istniała przewaga kobiet nad mężczyznami, natomiast w ogólnej liczbie Polaków proporcje te kształtują się odwrotnie,

Tabela 1. Współczynnik feminizacji w grupie badanych turystów według kategorii wiekowych

Grupy wiekowe	Liczba kobiet		Liczba mężczyzn		Współczynnik feminizacji
	osoby	w %	osoby	w %	
poniżej 20 lat	37	2,3	26	1,9	142,3
21-40	314	19,7	267	19,6	117,6
41-60	912	57,3	703	51,6	129,7
61-80	326	20,5	359	26,4	90,8
powyżej 80 lat	3	0,2	6	0,4	50,0
ogółem	1592	53,9	1361	46,1	117,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn według grup wiekowych wśród badanych turystów i w Polsce

Grupy wiekowe	Wśród turystów	W Polsce	Różnica turystów/ludności ogółem
poniżej 20lat	142,3	96,0	+46,3
21-40	117,6	98,0	+19,6
41-60	129,7	108,0	+21,7
61-80	90,8	152,0	-80,6
powyżej 80 lat	50,0		
ogółem	117,0	105,0	+12,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

ponieważ większa liczba mężczyzn przypadła na liczbę kobiet w tych właśnie grupach wiekowych. W obu przypadkach w grupie wiekowej 41–60 lat liczba kobiet była większa od liczby mężczyzn, jednak wśród turystów wskaźnik feminizacji jest wyższy. Wśród turystów powyżej lat 60 dominują mężczyźni, natomiast w tej grupie wiekowej ludności Polski zdecydowanie dominują kobiety.

Jak dowodzą badania kliniczne i przeprowadzane ankiety, mężczyźni w starszym wieku mają większą zdolność poruszania się od kobiet i swobodę w zakresie samoobsługi. Dodatkowo, wśród osób powyżej 60 roku życia odsetek mężczyzn całkowicie zdrowych jest dwukrotnie wyższy niż ma to miejsce w przypadku kobiet (Balicka 1981). Sytuacja ta oznacza, że dalekie podróże, które są dla osób w starszym wieku związane z pewnym wysiłkiem fizycznym, są gorzej znoszone przez kobiety niż przez mężczyzn. W analizowanym przypadku odsetek ludzi starszych (tj. powyżej 60 roku życia) wśród uczestników wycieczek pozaeuropejskich jest, mimo wskazanych ograniczeń i utrudnień, dość znaczny (24%). Co więcej, wśród osób wybierających się na wycieczki turystyczne zorganizowane przez biura podróży udział turystów pomiędzy 60 a 80 rokiem życia systematycznie się zwiększa. Taki wniosek w odniesieniu do zmian w strukturze wiekowej turystów sformułował Dann (1999), badając dynamikę zmian demograficznych wśród turystów podróżujących po całym świecie.

3. Stan cywilny turystów

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzić należy, że zdecydowana większość turystów udających się na wycieczki zagraniczne pozostawała w związku małżeńskim (76,6%)². Interesującą informacją dostarcza analiza struktury stanu cywilnego według wyodrębnionych grup wiekowych (por. tab. 3). Badania wykazały, że najwyższy udział osób pozostających w związku małżeńskim był w grupie turystów w wieku powyżej 61 lat (80%), a najniższy w grupie najmłodszej, czyli turystów poniżej 26 lat (75%), choć różnice w tym względzie są niewielkie. W tej grupie wszyscy mężczyźni pozostawali w stanie wolnym, a tylko nieznaczna część turystek była w związku małżeńskim. Odmiennie sytuacja przedstawia się w pozostałych grupach wiekowych, gdzie liczba mężczyzn będących w związku małżeńskim jest zawsze wyższa od liczby kobiet będących w związku małżeńskim w poszczególnej grupie. Porównując wiek turystów pozostających w związku małżeńskim do danych dotyczących stanu cywilnego ogółu ludności w kraju (według grup wiekowych), można zauważyć, że w większości grup wiekowych odsetek osób pozostających w związku małżeńskim wśród turystów jest większy niż odsetek małżeństw wśród ogółu ludności (por. tab. 4). Przynajmniej w części dość znaczne różnice były w grupie ludności najmłodszej i najstarszej. Aż 75% przebadanych turystów w wieku poniżej 26 lat pozostawało w związkach małżeńskich, podczas gdy ludność ogółem w tej samej grupie wiekowej była zamężna lub żonata

² W strukturze stanu cywilnego wyróżnia się 5 jego rodzajów: małżeński, wolny, wdowi, rozwiedziony i separowany. Dla potrzeb pracy wyróżniono jednak tylko 2 podstawowe: stan małżeński oraz stan wolny (powstał wskutek agregacji stanu wolnego, wdowiego, rozwiedzionego i separowanego).

Tabela 3. Struktura stanu cywilnego badanych turystów według grup wiekowych

Grupy wiekowe	Udziały procentowe:		
	turystów w związku małżeńskim w stosunku do ogółu w grupie wiekowej	mężczyzn w związku małżeńskim w stosunku do ogólnej liczby mężczyzn w grupie wiekowej	kobiet w związku małżeńskim w stosunku do ogólnej liczby kobiet w grupie wiekowej
poniżej 26 lat	75,0%	0,0%	49,0%
26–40	60,5%	66,6%	57,1%
41–60	83,0%	89,1%	77,7%
powyżej 60	80,0%	81,8%	77,7%
ogółem	76,6%	84,2%	70,5%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Odsetek małżeństw według grup wiekowych wśród badanych turystów i w Polsce

Grupy wiekowe	Udziały procentowe:		
	turystów w związku małżeńskim w stosunku do ogółu w grupie wiekowej	ludności ogółem w związku małżeńskim w stosunku do grupy wiekowej	Różnica turystów/ludności ogółem
poniżej 26 lat	75,0%	15,5%	+59,5%
26–40	60,5%	77,7%	-17,2%
41–60	83,0%	81,7%	+1,3%
powyżej 60	80,0%	57,1%	+22,9%
ogółem	76,6%	62,1%	+14,5%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wyniku Spisu Powszechnego 1995.

tylko w 15,5% (różnica + 59,5%). W grupie powyżej lat 60 odsetek turystów pozostających w związkach małżeńskich był również wyższy niż ludności ogółem w tej samej grupie wiekowej (+ 14,5%). Jedynie w grupie 26–40 lat odsetek małżeństw jest mniejszy wśród turystów niż wśród ludności ogółem (-7,2%).

Z przeprowadzonych badań wynika tego rodzaju wniosek, iż osoby wolne wykazują znacznie mniejszą aktywność uczestnictwa w wycieczkach zagranicznych niż osoby pozostające w związkach małżeńskich i że nie ma wyraźnych różnic w tym względzie w odniesieniu do poszczególnych grup wiekowych. Relatywnie wyższy udział turystów „związanych” w grupie najmłodszej i najstarszej wynika prawdopodobnie ze wspólnych wyjazdów małżonków na początku i pod koniec wspólnej drogi życiowej.

4. Poziom wykształcenia oraz sytuacja materialna

Wyniki przeprowadzonych badań (por. tab. 5) wskazują na wyraźną przewagę uczestnictwa w podróżach zagranicznych osób z wyższym wykształceniem (82,1%), natomiast osób z wykształceniem średnim i poniżej średniego jest zdecy-

dowanie mniej (17,9%). Największy odsetek osób z wykształceniem wyższym był w grupie wiekowej 41–60 lat (55,3%), a najniższy w grupie poniżej 26 lat (2,4%) i w grupie powyżej 61 lat (6,5%). Jest to po części zrozumiałe, osoby młode znajdują się bowiem na etapie zdobywania wykształcenia, osoby najstarsze zaś reprezentują tę grupę populacji, której poziom wykształcenia jest stosunkowo niski. Dane te potwierdzają badania przeprowadzone przez GUS w r. 2001, w którym stwierdzono, że największą grupę osób podróżujących za granicę stanowią podróżujący z wykształceniem wyższym (GUS 2002).

Porównując udział osób według posiadanego wykształcenia i płci (por. tab. 6), stwierdzić należy, że odsetek osób z wykształceniem wyższym by większy wśród kobiet (84,4%) niż u mężczyzn (20,3%).

Nie podlega dyskusji ten punkt widzenia, że na ujawnianie się i na formę zaspokajania potrzeb turystyczno-wypoczynkowych ma wpływ poziom zamożności. Wypoczynek mieszkańców aglomeracji na obszarach odleglejszych od miejsca zamieszkania jest, według Dziegeć i Liszewskiego (1985), świadectwem nie tylko potrzeb wypoczynkowych, ale głównie możliwości ekonomicznych i organizacyjnych mieszkańców.

Ze względu na wysoki koszt imprez zagranicznych grupa turystów podlegająca badaniu została zapytana o poziom dochodów. Badanie sytuacji materialnej turystów było z wielu przyczyn utrudnione. Przede wszystkim barierą była niechęć do ujawniania swojej sytuacji materialno-finansowej. Dlatego też posłużono się pytaniami o charakterze subiektywno-wartościującym, stosując prostą skalę oceny dochodów, mając świadomość niedoskonałości tego rodzaju rozwiązania (por. tab. 7).

Tabela 5. Struktura wykształcenia badanych turystów według grup wiekowych

Grupy wiekowe	Udziały procentowe:	
	turystów z wykształceniem średnim i niższym	turystów z wykształceniem powyżej średniego
poniżej 26 lat	3,2%	2,4%
26–40	4,9%	17,9%
41–60	8,9%	55,3%
powyżej 60	0,9%	6,5%
ogółem	17,9%	82,1%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 6. Struktura wykształcenia badanych turystów według płci

	Udziały procentowe:	
	turystów z wykształceniem średnim i niższym	turystów z wykształceniem powyżej średniego
ogółem	17,9%	82,1%
kobiety	15,6%	84,4%
mężczyźni	20,3%	79,7%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 7. Dochód turystów według subiektywnej oceny

Dochód	Udziały procentowe:	
	turystów z wykształceniem średnim i niższym	turystów z wykształceniem powyżej średniego
niski	9,1%	4,0%
średni	68,2%	57,4%
wysoki	22,7%	38,6%

Źródło: opracowanie własne.

Zarówno większość turystów z wykształceniem średnim i niższym, jak i turyści z wykształceniem powyżej średniego uważali swoje dochody za średnie (68,2% i 57,4%). Dochód niski występuje częściej u turystów z wykształceniem średnim i niższym (9,1%), a dochód uznawany za wysoki częściej jest przypisywany turystom z wykształceniem powyżej średniego.

Z analizy wynika, że posiadany poziom wykształcenia jest aktualnie w Polsce czynnikiem wyraźnie determinującym poziom dochodów, dochody zaś – czynnikiem wpływającym na formę i miejsce wypoczynku. Przeprowadzone badanie pozwala stwierdzić, że wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia wyraźnie wzrasta również poziom dochodów, a co za tym idzie, poprawia się sytuacja materialna ludności i rośnie udział w ruchu turystycznym.

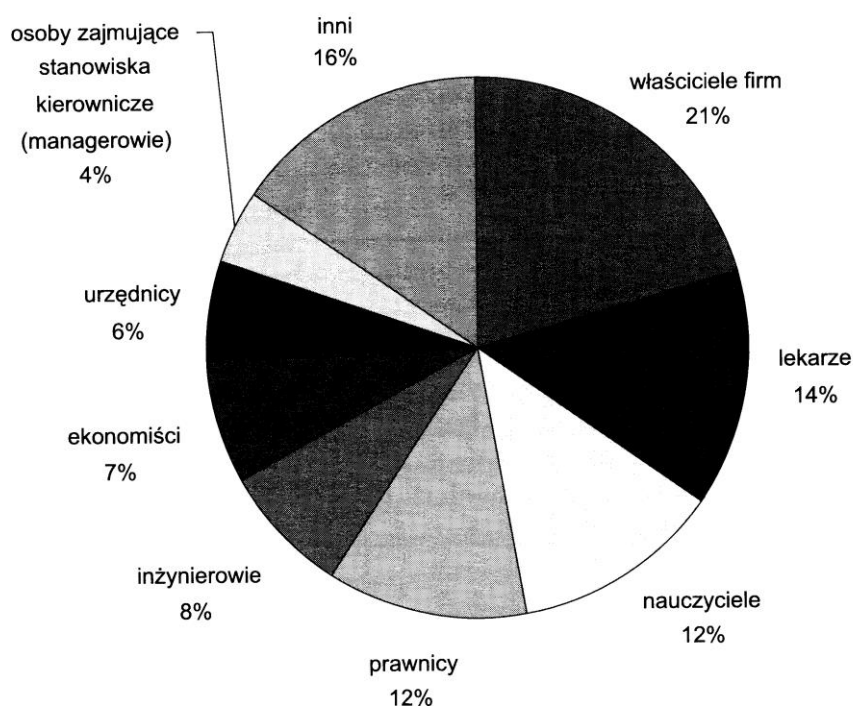
5. Aktywność zawodowa

Wśród badanej grupy turystów wyróżniono grupę osób aktywnych zawodowo i grupę osób nieaktywnych zawodowo. Na 1435 osób biorących udział w wycieczkach zagranicznych 69,72% stanowią osoby aktywne zawodowo, będące w grupie wiekowej od 26–60 lat, i aż 30,28% stanowi grupa osób nie pracujących. Szczegółowa analiza dostarcza bardzo interesujących informacji dotyczących struktury turystów aktywnych zawodowo³ (por. ryc. 1).

Największą grupę, bo aż 21%, stanowiły osoby prowadzące własną działalność gospodarczą, czyli właściciele prywatnych firm. Drugą najaktywniejszą w wycieczkach grupą zawodową byli lekarze (14%), a następnie odpowiednio: prawnicy i nauczyciele (po 12%), z czego nauczyciele akademicy stanowili 37,6% wszystkich nauczycieli, inżynierowie (8%), ekonomiści (7%) i urzędnicy (6%), a także osoby zajmujące stanowiska kierownicze (4%).

Grupę osób nieaktywnych zawodowo tworzyli przede wszystkim, co jest oczywiste, turyści z najstarszej i najmłodszej grupy wiekowej. Największy udział mieli emeryci i renciści (72%). Dużą grupę stanowili także uczniowie (17%), którzy swoje podróże turystyczne odbywali przeważnie z rodzicami ponoszącymi koszty wycieczki. Trzecią grupę (11%) stanowili rentierzy i kobiety uczestniczące w podróży turystycznych wraz z mężami, na co dzień zajmujące się prowadzeniem gospodarstw domowych.

³ Aktywność zawodowa dotyczy formy aktywności zawodowej, a nie statusu zawodowego.

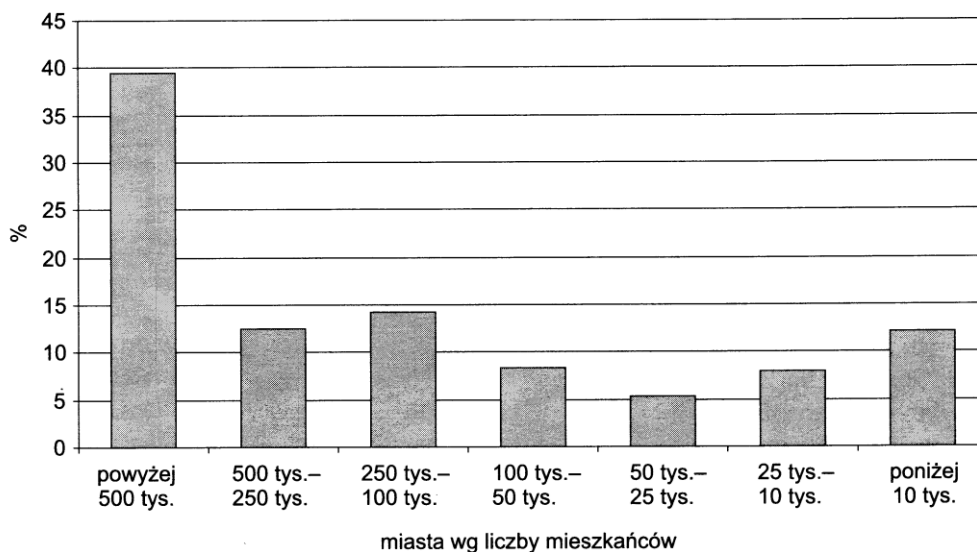

Ryc. 1. Struktura turystów aktywnych zawodowo
Źródło: opracowanie własne.

Przytoczone powyżej dane pokazują, że o aktywności turystycznej decyduje nie tylko zamożność, ale także status zawodowy. Jednoznacznie można stwierdzić, że uczestnikami wycieczek zagranicznych są przede wszystkim biznesmeni oraz osoby z kręgów inteligenckich, zwłaszcza lekarze, nauczyciele i prawnicy. Charakterystyczny jest także stosunkowo niski udział wśród turystów grupy nieaktywnych zawodowo uczniów szkół średnich i studentów. Ta grupa osób wykazuje jednak tendencje do wyjazdów indywidualnych, mniej kosztownych, często połączonych z zarobkiem (work & travel), organizowanych indywidualnie w najbardziej odpowiednim terminie.

6. Miejsce zamieszkania

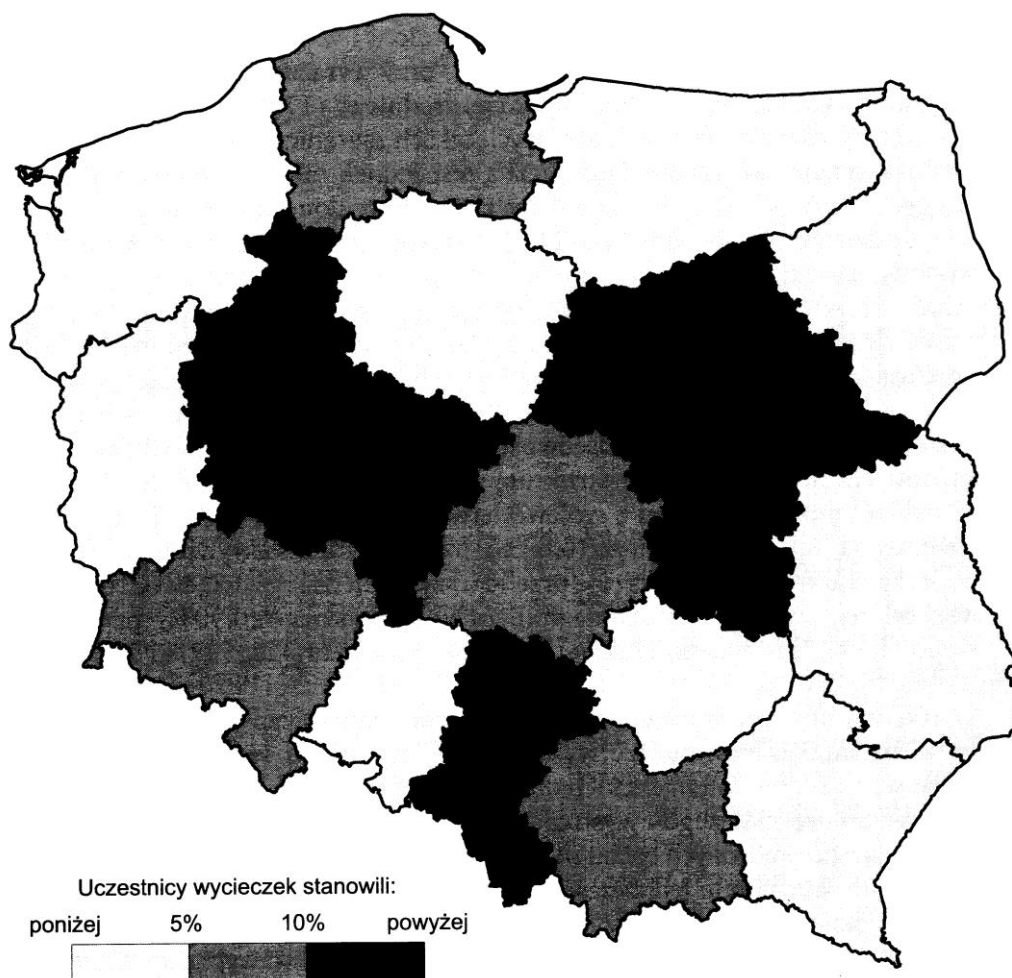
Wśród osób uczestniczących w podróżach turystycznych największy odsetek przypadł na mieszkańców miast, których liczba ludności liczyła powyżej 500 tys. osób (por. ryc. 2). Były to: Warszawa, Poznań, Łódź, Kraków i Wrocław (39,4%). Co ważne, bardzo duży odsetek osób podróżujących mieszka także w miejscowościach małych, liczących do 10 tys. mieszkańców. Głównie są to miejscowości położone w najbliższym sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich, gdzie dostępność usług turystycznych jest bardzo wysoka. Najmniejszą aktywnością turystyczną charakteryzują się osoby mieszkające w miejscowościach od 25 tys. do 50 tys. mieszkańców (5,3%) oraz od 10 tys. mieszkańców do 25 tys. mieszkańców

Ryc. 2. Miejsce zamieszkania turystów według wielkości miejscowości
 Źródło: opracowanie własne.

(8,0%) i w miastach od 50 tys. do 100 tys. mieszkańców. Niestety, w mniejszych miejscowościach w Polsce dostęp do usług turystycznych oferujących podróże zagraniczne jest nadal dość ograniczony. Nie ma także wystarczającej liczby pośredników sprzedających tego typu wycieczki i dlatego potencjalni turyści albo rezygnują z tego typu usług, albo są zmuszeni kierować się bezpośrednio do biur organizatorów turystyki zagranicznej położonych w innych miastach Polski. Zastanawia natomiast niska aktywność turystyczna osób z miast dużych i średnich. Relatywnie duży udział turystów z miast małych wynika prawdopodobnie z dużego prestiżu społecznego, jakim cieszą się uczestnicy wycieczek zagranicznych.

Analizując miejsce zamieszkania turystów według województw, można zauważyć pewną prawidłowość, że największą aktywność wykazują osoby mieszkające w województwach z dużymi aglomeracjami miejskimi (por. ryc. 3). Najwięcej osób pochodzi z województwa wielkopolskiego (23,29%), mazowieckiego (18,85%) i śląskiego (6,62%). Najmniejszą aktywnością wykazują się przede wszystkim mieszkańcy województw Polski wschodniej, czyli świętokrzyskiego (0,74%), podlaskiego (0,90%), podkarpackiego (1,18%), lubelskiego (2,33%) i warmińsko-mazurskiego (2,33%). Nie wszystkie jednak aglomeracje generują ruch turystyczny. Udział turystów z województw dolnośląskiego (6,18%), małopolskiego (6,62%) oraz łódzkiego (5,17%), pomimo że miasta Wrocław, Kraków i Łódź były miejscem zamieszkania najaktywniejszej grupy turystów, nie jest zbyt duży. Przy dużej aktywności turystycznej mieszkańców dużych miast aktywność mieszkańców mniejszych ośrodków miejskich i wsi jest w tym zakresie niewielka. Sytuację tę tłumaczyć może niski poziom zamożności, niższy poziom wykształcenia oraz niższa skłonność do podróżowania osób z terenów wiejskich i mniejszych miejscowości. Korelacja liczby turystów i wielkości ośrodka uwidacznia się coraz bardziej.

Ryc. 3. Uczestnicy wycieczek pozaeuropejskich według województw w latach 1998–2002
Źródło: opracowanie własne.

7. Zakończenie

W świetle przeprowadzonych badań sformułować można następujące wnioski końcowe:

1. Grupą wiekową najaktywniej uczestniczącą w zagranicznych wycieczkach organizowanych przez biura podróży są osoby w wieku od 41 do 60 lat (54%), a najmniej aktywne są grupy osób poniżej lat 20 (2%) i powyżej lat 80 (1%).
2. Wśród turystów uczestniczących w wycieczkach zagranicznych nieznacznie dominują kobiety (53,9%). Nadwyżka kobiet nad mężczyznami była wysoka dla grup wiekowych do lat 60, a wśród uczestników starszych wyższy odsetek turystów stanowią mężczyźni.
3. Zdecydowana większość badanych turystów pozostawała w związku małżeńskim (76,6%).

4. Badania wykazały wyraźną przewagę uczestnictwa w podróżach zagranicznych osób z wyższym wykształceniem (82,1%), przy wyraźnym mniejszym udziale osób z wykształceniem średnim i poniżej średniego (17,9%).
5. Wśród turystów biorących udział w wycieczkach zagranicznych 69,72% stanowią osoby aktywne zawodowo. Dość liczna jest jednak także grupa osób nie pracujących (30,82%). W grupie aktywnych zawodowo dominują osoby prowadzące własną działalność gospodarczą (21%), a wśród uczestników nieaktywnych zawodowo zdecydowaną przewagę mają emeryci i renciści (72%).
6. Wśród turystów udających się na zagraniczne wycieczki turystyczne zdecydowanie dominują mieszkańcy miast, zwłaszcza największych. Najwięcej osób uczestniczących w podróżach turystycznych było z miast, których liczba mieszkańców liczyła ponad 500 tys. (39,4%). Bardzo duży odsetek osób podróżujących mieszka także w miejscowościach małych, liczących do 10 tys. mieszkańców (12,58%). Analizując strukturę regionalną turystów, stwierdzić można, że najwięcej osób pochodzi z województwa wielkopolskiego (23,29%), mazowieckiego (18,85%) i śląskiego (6,62%), najmniejszą zaś aktywność w zakresie podróży zagranicznych wykazują przede wszystkim osoby z województw Polski wschodniej, czyli świętokrzyskiego (0,74%), podlaskiego (0,90%), podkarpackiego (1,18), lubelskiego (2,33%) i warmińsko-mazurskiego (2,33%).

Wśród turystów uczestniczących w wycieczkach zagranicznych dominują zatem osoby w średnim wieku, dobrze wykształcone, zamożne i średniozamożne, wywodzące się z kręgów inteligenckich dużych miast oraz regionów o dużym potencjale rozwoju gospodarczego i wysokim poziomie cywilizacyjno-kulturowym.

Wyniki przeprowadzonych badań mogą posłużyć biurom podróży do skorygowania oferty usług turystycznych. Jednocześnie nakazują zastanowić się nad uaktywnieniem turystyki zagranicznej mieszkańców małych miast i wsi, gdzie nie zawsze musi występować bariera dochodów oraz nad szukaniem i proponowaniem wyjazdów tańszych.

Literatura

- Balicka-Kozłowska H. 1981. Potrzeby socjalne ludzi starszych oraz ich zaspokajanie. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Dziegieć E., Liszewski S. Wyjazdy wakacyjno-urlopowe mieszkańców Łodzi. Acta Univ. Lodz, Turyzm, 1.
- Dann G.M.S. 2001. Senior Tourism. Annals of Tourism Research, 28.
- Kulczycka B. Rola i znaczenie czynników demograficznych. W: Czynniki warunkujące wypoczynek Polaków w latach 80. Synteza badań i studiów Pracowni z lat 1986–89. Pracownia Socjologii Wypoczynku, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. 2001. GUS, Warszawa.
- Wynik Spisów Powszechnych. 1996. GUS, Warszawa.

Bogucki
WYDAWNICTWO
NAUKOWE

ISBN 83-89290-64-2

9 788389 290649